
УДК:811.161.2

Єлизавета Барань

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегово
Ніредьгазький університет, м. Ніредьгаза

ЕМІЛЬ БАЛЕЦЬКИЙ — ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (до 100-річчя від дня народження)

У статті представлено здобутки видатного угорського мовознавця Еміля Балецького у дослідженні лексики української мови та її історії.

Ключові слова: Еміль Балецький, лексика та історія української мови.

Еміль Балецький (псевдонім Е. Латорчанин, О. Віщак, криптонім Е.А.) — найпомітніша особистість в історії угорської україністики ХХ ст. Серед основних його наукових зацікавлень — закарпатська діалектологія та історична лексикологія української мови. В Енциклопедії української мови зазначено: «Балецький Еміль Дмитрович — український і угорський мовознавець» [22: 42], а в Енциклопедії Підкарпатської Русі [12: 81] читаємо таке: «Емелян Балецький — поет, лінгвіст, педагог»¹.

Народився 21 лютого 1919 р. в с. Гукливий (уг. Hukliva, офіційно з 1904 р. Zúgó) на північній окраїні колишнього комітату Берег (нині Воловецький р-н Закарпатської обл. України) в сім'ї залізничника. Незабаром родина переїхала до с. Чинадієво (уг. Beregszentmiklós) поблизу міста Мукачева. У чинадіївській школі формувався світогляд юного Балецького, саме тут він почав писати вірші, наслідуючи

¹ Детальніше про життєвий і творчий шлях, наукову діяльність та бібліографію праць див. привітання та некрологи І.Х. Товта, М. Петера, Л. Хадровича, А. Золтана, М. Капраля. URL: <https://sites.google.com/site/baltoslavica/baleczkyemil> (дата звернення: 28.07.2018).

русофільські традиції того часу². Період його поетичних устремлінь довгий час залишався невідомим (сам не згадував про етап свого життя, пов'язаний з літературною творчістю) попри те, що у свій час він був найперспективнішим російськомовним поетом краю³. О.Г. Казак зауважив, що поетична діяльність Балецького в «часи угорського панування незаслужено залишалася без належної уваги» (sic!) [6: 338]. Завдяки науковим пошукам Михаїла Капралю стало відомо про літературну творчість молодого Балецького [9: 28 — 40]. Із нагоди 25-ї річниці смерті Еміля Балецького з ініціативи його учня Андраша Золтана та дослідника Михаїла Капралю було зібрано в одне видання літературний доробок мовознавця: вірші, оповідання, художні переклади, фольклорні записи, а також статті з історії та із проблем слов'янських літератур. Це той ужинок, який з'являвся на сторінках підкарпатських газет і журналів між 1935 та 1943 рр., та твори з єдиної прижиттєвої збірки віршів [2] під назвою «Литературное наследие» [1]⁴.

1929 р. Еміль Балецький вступив до Мукачівської російськомовної гімназії, по закінченні якої 1937-го став студентом Карлового університету в Празі, де протягом навчального року слухав лекції М. Вейнгарта, Й. Горака, Е. А. Ляцького. 1938 р. частина території Підкарпаття, а в березні 1939-го увесь цей край знову ввійшов до складу Угорщини, що, ймовірно, і стало причиною того, що в 1939 р. Балецький перевівся до Будапештського університету, який закінчив 1943-го⁵. Зв'язок із батьківщиною підтримував і надалі: із 1939 р. активно співпрацював з виданнями А. Бродія «Русская правда» і «Русское слово», у 1940 р. його обрано заступником голови «Спілки угро-руських письменників», а з 1941-го став редактором літературної частини ужгородської газети «Карпаторуській голось». Університетський період значно вплинув на формування світогляду студента — «на початку 40-х рр. ХХ ст. він змінює своє переконання — переходить у табір русинофілів, стає в ряди місцевої інтелігенції, яка свідомо формує всі умови для функціонування русинської нації в Угорській державі, вирішує проблеми, пов'язані з мовними питаннями, проблемами школи» [8: 371]. У цей час багато молодих поетів-русофілів, які навчалися у Будапешті, під впливом Е. Балецького переходять до табору русинофілів [14: 252 — 253]. Цей період став завершальним у

² Про вплив зовнішніх чинників на формування особи майбутнього російськомовного поета та вченого детально описав Михаїл Капраль [10: 10 — 20].

³ Еміль Балецький заперечив припущення його студентів-вихованців, що він друкував вірші на початку 40-х рр. ХХ ст. у закарпатських виданнях [18: 318 — 321; 15: 10]. Хоча його творчість здобула загальноросійського визнання [15: 62]; згадують з-поміж інших і про переклади творів Шандора Петефі, виконаних Балецьким, які пропонували і для вивчення у школах [16: 131 — 132].

⁴ Матеріал доповнено [5: 318 — 326].

⁵ При згадці про дружбу Еміля Балецького та Федора Іванчова Роман Офіцинський не правильно вказав на те, що Балецький був студентом філософського факультету Дебреценського університету [12: 31].

літературній діяльності Балецького⁶ — відтак він починає активно займатися мовознавчими питаннями, обґрунтовує необхідність використовувати місцеві говори, закликає інтелігенцію вживати народну мову, «бо нынѣ уже не есть чого стыдаться своего народного языка..., народный языкъ все буде истновати» [1: 157 — 158]. Активні контакти з редактором журналу «Літературна Недѣля» Іваном Гарайдою спонукали студента Будапештського університету друкувати результати розвідок про рідні йому говірки в цьому журналі між 1942 та 1943 рр.⁷ Окрім цього, мовознавчі статті з'явилися і на сторінках журналу «Зоря».

У центрі наукових зацікавлень Еміля Балецького, окрім синхронної та діахронної закарпатської української діалектології, було і вивчення лексики української мови та її історії. У трьох статтях науковця (в одній у співавторстві) досліджено пам'ятки української мови, у двох інших порушено проблеми етимології угорських запозичень в українській мові.

У Державному архіві в Будапешті в книзі протоколів міста Зборова, що в Східній Словаччині, Еміль Балецький знайшов пам'ятку, написану слов'янською мовою (1: 373 — 381). Серед латино- та угорськомовних це єдина слов'яномовна пам'ятка, написана в колишній маковицькій домінії в 1666 р., — протокол про угоду між Семаном і тварозьким священиком. Дослідник припускає, що Семан (чи Семен), який, очевидно, був шолтисом⁸ у Нижній Тварожці, сперечався з місцевим священиком. Задля припинення ворожнечі Семан та священик (прізвище його невідоме) уклали перед старостою м. Зборова Палом Залаї угоду, в якій написано, що хто перший почне сварку, той оплатить штраф у сумі 20 золотих. Автора пам'ятки не вдалося встановити, однак, згідно з припущенням Балецького, ним міг бути один із присутніх священиків, адже нижньотварозький священик, як і Семан, були неписьменні (про це свідчать поставлені ними хрести замість підписів). Дослідник представив текст угоди, проаналізував фонетику, графіку, орфографію та морфологію пам'ятки, а також її мову, зокрема, визначив діалектизми, поширені в південнокарпатських говорах, а також запозичення з польської, словацької та угорської мов. Окрему увагу звернув на антропоніми в тексті пам'ятки. Ретельний аналіз документа, який складається з шістнадцяти рядків, дав змогу Е. Балецькому визначити його належність до ділового стилю української мови, звернувши увагу на західнослов'янські риси (що належить

⁶ Таємний зв'язок з Музою він зберіг у глибині душі на все життя, — про це свідчать його доповіді, прочитані на угорському радіо, глибоке розуміння ним літератури [19: 29].

⁷ Правописну форму, яку використовував Е. Балецький і на ґрунті якої тогочасна інтелігенція мала на меті створити окрему літературну мову східних слов'ян Угорщини, В. Сугоняк називає «вимушеною, штучною, анахронічною» [13: 47]. Іншої думки дотримуються В. Німчук та Н. Пуряєва про тогочасну правописну форму, які, указуючи на цінність «Граматика руського языка» Івана Гарайди, зазначають, що вона відображає фонетико-граматичну систему місцевих українських говорів» [11: 536].

⁸ Шолтис (іст.) — особа, яка займалася заселенням неосвоєних регіонів Карпат.

почасти до специфіки мови українських ділових грамот) та елементи лемківських говірок.

Петер Кірай звернув увагу Е. Балецького на рукописний ірмологіон⁹, який у той час був невідомий для дослідників (2: 293 — 323). Зберігався в Архієпископській бібліотеці в місті Егер (Угорщина). Титульної сторінки не знайдено, тому рукопис не має слов'янської назви. Дослідник дав умовну назву Егерський рукописний ірмологіон. На фронтальному боці листків дві нумерації — 1) церковнослов'янськими буквами — чорнилом і 2) арабськими цифрами — олівцем. Перша належить писцеві, друга — бібліотекарю. Рукопис складається з 203 листків, 198 із яких оригінальні, а 5 потрапили в рукопис пізніше.

Науковець піддав аналізу папір, на якому написано пам'ятку, акцентуючи увагу на описі водяних знаків. Наявність десяти, а можливо, і більше водяних знаків свідчить про те, що папір походить з різних паперових млинів. Балецький детально описав палітурку, розмір рукопису, почерк і орнамент. Зазначив, що ірмологіон написано півуставним письмом кінця XVII чи початку XVIII ст., який поступово перейшов у скоропис. На думку дослідника, документ, окрім приписок, вкладених записів, написів на мініатюрах та деяких виправлень, виконаних пізніше, написано однією особою. Далі дослідник характеризує орнаменти, які, очевидно, можна вважати нововізантійськими. Відтак детально описано зміст рукописного ірмологіону. Учений зазначив, що рукопис складається з чотирьох частин. У першій подано догмати (канони), які складаються з ірмосів¹⁰ та антифонів¹¹; друга ж містить подобни та стихири; у третій — знаходяться приспиви, стихири, подобни та ірмоси, зокрема призначені до тридцяти свят. Вкладені записи, заголовки та написи Балецький поділяє на дві групи: 1) внесені писарем; 2) внесені іншими особами. Дослідник вважав за потрібне представити і записи осіб, власністю яких був колись ірмологіон.

Е. Балецький знайшов інформацію про те, що рукопис потрапив в Архиепископську бібліотеку в Егері з уніатського приходу в Шайопалфалву (уг. *Sajópálfalva*), розташованому в історичному комітаті Боршод. Тут упродовж певного часу на основі ірмологіона навчали парафіян церковного співу. Автори по-різному описують склад населення села Шайопалфалва у різні історичні періоди: на основі даних топоніміки одні пишуть, що до приходу угорських племен до Карпатського басейну населення там було словацьким, інші ж, посиляючись на певну топонімічну інформацію, вважають його українським, а ще інші — змішаним словацько-угорським. За статистикою 1941 р., у селі мешкало 676 угорців уніатського віросповідання. Балецький не спростовує ці припущення, а

⁹ Ірмологіон — співацька православна книга, збірник ірмосів (давньоруських гімнів) православної служби.

¹⁰ Ірмос — у візантійських гімнах строфа, яка з'єднує біблейську піснь з християнськими гімнами іншого віршування, встановлюючи для них метрику наспіву на біблейську тематику.

¹¹ Антифон — діалогічний спосіб почергового співу двох частин хору, що ніби відповідають один одному.

навпаки, підтримує. У зв'язку з тим, що населення було уніатським, богослужіння велося церковнослов'янською мовою з використанням лемківської вимови.

На основі почерку, кіноварі та ініціалів дослідник припускає, що особа, яка переписала ірмологіон, могла бути дяком або дяковчителем, що мав змогу засвоїти мистецтво книжного письма. За твердженням Балецького, писарем був один із попередників підкарпатського художника Іоана Югасевича, який розмовляв лемківською говіркою. Очевидно, рукопис створено в селі, що на території сучасної східної Словаччини, у кінці XVII або на початку XVIII ст. (1753 р. його купив Михайло Чарний-Фекете). Учений вважає, що джерелом міг бути друкований *Ірмолой си єсть Осмогласник*, який з'явився 1700 р. у Львові.

Щодо графіки документа, то Балецький зазначає, що використано два типи письма: устав (у заголовках та на початку віршів) та напівустав, який більшою чи меншою мірою переходить у скоропис. Далі в окремій таблиці дослідник подає типи букв, які зустрічаються в ірмологіоні із вказівкою на літери уставного та напівуставного письма, а також на надрядкові типи букв. В окремій колонці вказана вимова цих букв у лемківських говірках. Аналізується роздільномовлення в рукописі.

Досліджуючи орфографію ірмологіону, Балецький зазначив, що він був написаний у період, коли східнослов'янські автори звільнилися з-під впливу південнослов'янських штучних правил, однак писарі ще керувалися відповідною традицією. Під час переписування писар дотримувався оригіналу, однак де-не-де спостерігається вплив його рідної вимови, а саме лемківських говірок. Детально проаналізовано орфографічні явища рукопису, об'єднані в тринадцять пунктів. Аналіз прийому скорочень слів, вживання великих літер, фонетичних явищ, вживання подвоєння приголосних та розділових знаків теж спостерігаємо у статті. В останній частині міститься аналіз мови вкладених записів, приписок та заголовків.

Отже, Е. Балецький здійснив детальний аналіз рукописної пам'ятки кінця XVII — поч. XVIII ст., яку назвав *Егерським рукописним ірмологіоном*, визначив його місце серед українських пам'яток цього періоду. Це дає змогу сучасним науковцям розглядати в цьому контексті історію заселення Закарпаття, а також зміну меж української мовної території.

Е. Балецький, продовжуючи вивчення писемних пам'яток, у співавторстві з угорським істориком Й. Перені детально проаналізував одну з невідомих закарпатських грамот XVII ст., а саме *грамоту Софії Баторі* 1674 р. (3: 75 — 104), яка колись зберігалася в архіві уніатського монастиря в Марія-Повчі в Угорщині. Автори зауважили, що вивченню грамот приділено мало уваги, хоч відомо, що саме в цих документах відображено народну говірку, містяться елементи, які в літературній мові не зустрічаються.

Ймовірно, що грамота є перекладом з угорського або латинського оригіналу, адресованого вдовою Георгія II Ракоці Софією Баторі чиновникам мукачівсько-чинадіївській домінії. Вона не підписана і не закріплена печаткою, значить, не є оригіналом. Перекладена, очевидно, не для до-

машнього використання, адже написана урочистою формою письма. Щодо встановлення автора та часу написання грамоти, а також визначення мети її написання історик Й. Перені запропонував кілька можливих варіантів. Найбільш вірогідно, що Софія Баторі наказує головним управителям домінії та іншим чиновникам дотримуватися нововведення стосовно повинності українських кріпаків у період церковних свят. Вона дозволила, щоб кріпаки-уніати у свої святкові дні не працювали (адже уніатські свята у той час ототожнювалися з православними щодо днів їх святкування). Однак у період католицьких свят кріпаки повинні працювати.

Для кращого розуміння тексту грамоти Перені пояснює історичні причини, які зумовили виникнення такого документа. Як відомо, до середини XVII ст. східнослов'янські жителі сучасного Закарпаття були православними. Католицька церква мала на меті об'єднати православну церкву з католицькою. На чолі уніатської церкви стояв егерський єпископ. З метою прийняття унії естергомський єпископ — найвищий церковний посадовець в Угорщині та одночасно канцлер імперії Габсбургів, а за його настановою і католицькі поміщики — пообіцяли православним священикам пільги. Однак землевласники не виконали обіцяного, тому початкові успіхи унії значно послабилися. Уніатська церква зберігала давні свята, однак народ, незадоволений новими вимогами, став чинити опір. Через це було видано розпорядження, спрямовані на придушення народного опору. З метою «пом'якшення» ситуації Софія Баторі своєю грамотою визнала свята православних, які прийняли уніатство. Перені вважає, що неважко зрозуміти, звідки походить аналізована грамота і яка мета її створення. На її появу неабиякий вплив мав мукачівський уніатський єпископ Йосип Волошиновський. Дотримання заборони дозволу або заборони повинності у святкові дні залежало від нього. Це стало причиною того, що грамоту переклали українською мовою, щоб священики могли показати народові позитивні діяння уніатської церкви. Історик твердить, що уточнення цієї справи потребує ще багато доказів, адже архів сім'ї Ракоці, де, можливо, зберігався угорський оригінал, був знищений у 1656 р. Попри брак конкретних доказів історик Й. Перені схиляється до думки, що грамота є перекладом з угорського оригіналу.

Друга частина статті виконана Е. Балецьким і містить опис графіки, орфографії та мови грамоти. Дослідник визначив, що документ написано декоративним скорописом XVII ст. Кожна літера виписана окремо, суцільне написання деяких букв зустрічається лише в кількох випадках. Окремий підрозділ відведено опису накреслення букв (3: 80 — 83). У розділі «Орфографія» в десяти пунктах подано правописні особливості грамоти, в останньому пункті наведено приклади слів, на яких поставлено наголос. Балецький зазначив, що мова грамоти відображає українську ділову мову XVII ст., яку використовували на території Західної України, частково і на території сучасного Закарпаття. Автор виділяє такі фонетичні явища: депалаталізація м'яких приголосних у низці випадків; збереження різниці між голосними у та ь; на місці праслов'янського **tort*

зустрічаються рефлекс *torot, trot, trat*; на місці **tert* зустрічається рефлекс *tret*; на місці **tolt* зафіксовано *tlat*; замість **tort* — *tort*; на місці **tort* — *tert*; на місці **ort* під спадним наголосом є рефлекс *rot*; на місці **tj* — *c*; на місці **mj* і **bj* є *ml'* і *bl'*; на початку слова у після голосного є нескладове *v*; початкове *i* в деяких словах зникло (напр., *меновите, в маетностях*); у грамоті зустрічається проривний *г*; праслов'янські голосні *o* та *e* в новозакритих складах зберігаються відповідно до церковнослов'янської традиції; на місці угорської графеми *sz* вживають *ч* при передачі прізвища *Rákóczi*.

Далі подано пояснення морфологічних явищ, серед них таке: іменники чоловічого роду, які мають твердий кінцевий приголосний, відмінюються як іменники з основою на *o*; прикметники, займенники та дієприкметники зберігають повну форму; в інфінітиві дієслова мають форму *-mi*; у першій особі множини зазвичай зберігається стара форма на *-m* (< **-mь*); у третій особі однини зберігається *-m*; наводяться приклади вживання дієприкметників, а також єдиний випадок вживання дієприслівника; прислівники мають суфікс *-o* або *-e*, як і в західноукраїнських говорах; рухливий займенник *са* вживається в грамоті як дієслівний афікс; праслов'янському суфіксу *-*bje* відповідає *а*.

У розділі «Словниковий склад» дослідник наводить перелік слів грамоти. Лексеми подано окремими словниковими статтями у тій формі (відмінковій чи особовій), у якій вони вжиті в тексті, у квадратних дужках указано початкову форму слова; подано його фонетичні варіанти, представлена частиномовна належність та значення російською мовою. Після деяких слів міститься покликання на джерела, в яких вони зустрічаються. Автор залучає і результати власних досліджень, зауваживши, що деякі лексеми поширені в середньозакарпатських говорах. Серед заголовних слів є чимало запозичень із польської, російської та угорської мов. При запозиченнях дослідник указує на мову-джерело. Укладений Балецьким словничок нараховує майже 160 заголовних слів, що належать до різних частин мови, а також антропоніми. При подачі слова *часть* дослідник помилився, коли вказав український відповідник 'часть' замість 'частина'. Серед словникових статей чимало історизмів (*бирова* 'сільський староста', *биршаг* 'штраф', *двурникъ* 'управитель домінії', *держава* 'маєток', 'володіння', *ешпан* 'управитель домінії', *краинникъ* 'чиновник, управитель домінії', 'шолтис', *оурадникъ* 'урядник' та ін.).

На основі детального аналізу мови грамоти Е. Балецький робить висновки: «Українська грамота Софії Баторі 1974 р. була написана в той період, коли українська літературна мова мала західноукраїнське діалектне забарвлення і ще зберігала церковнослов'янські традиції» (3: 100). Графіка, орфографія та фонетика цього документа не відрізняється від інших грамот аналізованого періоду. Дослідник зазначив, що в пам'ятці є спільнослов'янські, українські, церковнослов'янські та польські лексичні одиниці. Діалектизми кваліфікує як карпатські або південно-західні; до місцевих закарпатських рис зараховує лише угорські запозичення. На відміну від співавтора Й. Перені, Балецький менше схиляється

до того, що грамота є перекладом з угорського чи латинського оригіналу. Він вважає, що грамота могла бути й оригіналом, якщо врахувати той факт, що українська ділова мова XVI — XVII ст. була під впливом польської, а через польську — і під впливом латинської мови. Автором, очевидно, був виходець із Галичини мукачівський єпископ Йосип Волошинівський. Цим і пояснює Балецький відсутність місцевих мовних елементів. Як висновок, наголошує на тому, що ділова мова східних слов'ян була схожою по обидва боки Карпат.

Дві статті присвятив Е. Балецький етимологічним дослідженням (4: 437 — 442; 5: 337 — 386). В одній (4: 437 — 442) детально вивчено шляхи проникнення угорського слова *antal* в українську мову. Дослідник опрацював велику кількість наукової літератури та лексикографічних праць, у яких згадується аналізоване ним слово. Виявив, що в українській, російській, словацькій, польській, німецькій та румунській мовах воно походить від угорського *antalag* (літературне *általag, átalag*). Дійшов такого висновку: в українській мові термін *антал* ‘бочка в 60 пляшок’ відповідає російському *антал* ~ *антал* ‘бочка угорського вина у 60 бутілок’, в обох мовах лексема запозичена безпосередньо з угорської мови, пор. *antalag* ‘вид бочки приблизно в 70 літрів, який використовували в районі Токая’; у південно-західних українських говорах є слово *антáлок* ‘чверть бочки’, ‘бочка’, яке походить від угорського слова, але посередництвом польської мови; у деяких закарпатських українських говорах зустрічається *антал/ат* ~ *антал/ак* (зменшена форма *анталаж’/ок, анталадж’/а*) ‘бочка’, ‘бочка у 25 літрів’, який є безпосереднім запозиченням з угорської мови.

У період активної діяльності Е. Балецького вивченню впливу угорської мови на лексику української мови та її говорів, окрім закарпатських, приділялося недостатньо уваги. Через це дослідник зосередився на виявленні та дослідженні угорських запозичень у творах західноукраїнського письменника Миколи Устияновича, однак зазначає, що в мові творів Сидора Воробкевича, Юрія Федьковича, Леся Мартовича, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини, Петра Козлянюка та інших теж зустрічаються гунгаризми (5: 337 — 386).

Учений навів як приклад 72 лексеми, поширені в західноукраїнських говорах (5: 338). Деякі з них (*банувати, бунда, газда, дараба, кулеша, легінь, маржина, пугар*) як обласні введені до реєстру Українсько-російського словника (Київ, 1953 — 1962). Балецький зазначає, що угорські запозичення увійшли і до лексичного складу української літературної мови, зокрема такі: *антал, бирчий, бутир, вижлиця, гайдук, гарцювати, гуляш, гусар, довбиш, доломан, карваш, катанка, кодман, кодола, коч, куліш, кунтуш, мадьяр, ментик, палаш, паприка, пушта, шабля, шалаш, шатро, шерг, шишак, шипош, таркач, чата, чечуга*¹². Варто зауважити, що походження деяких із цих слів потребує детального аналізу.

¹² Гунгаризми *довбиш, карваш, коч, кунтуш, шишак* були досліджені у статті Є. Барань [4: 27 — 37], в іншій праці — лексеми *гайдук* та *гусар* [3: 11 — 20].

Покликаючись на описані М. Устияновичем факти та зміст повісті «Страшний четвер», а також нарису «Ніч на Бержаві», Балецький визначив причини проникнення угорських слів до лексики західноукраїнських говорів. Згадки про Угорщину та угорців у галицькому фольклорі (у статті наведено кілька цитат з галицького фольклору, зібраних Яковом Головацьким), на думку Балецького, свідчать про те, що галицько-угорські зв'язки розпочалися ще в період княжої доби. Тож вони не могли не вплинути на словниковий склад галицьких українських говорів, зокрема увійшли і до творів письменників Галичини.

У згадуваній статті автор дослідив етимологію 23 лексем, які вжито у творах М. Устияновича, виявивши серед них запозичення з угорської, а саме: *балта* 'сокира' < уг. *balta*, *вать* 'або' < уг. *vagy*, *газда* 'господар' < уг. *gazda*, *гляба* 'дарма' < уг. *hiába*, *дуган* 'табак' < уг. *dohány*, *легінь* 'парубок' < уг. *legény*, *маржина* (< *марга*) 'велика рогата худоба' < уг. *marha*, *куртий* 'куций' < уг. *kurta*, *на-гур* (*гур*) 'новина' < уг. *hír*, *пугарчик* (< *пугар*) 'склянка' < уг. *pohár*, *теметів* 'кладовище' < уг. *temető*, *тирх* 'тягар' < уг. *teher*, *хосен* 'користь' < уг. *haszon*, *шарканиці* 'шпора' < уг. *sarkanyú*. Очевидно, під впливом угорської мови набули свою форму, а в деяких випадках і значення такі слова: *ватас* 'мисливець' < уг. *vadász*, *лаба* 'нога' < уг. *láb*, *ланц* 'ланцюг' < уг. *lanc*, *ярок* 'кювет' < уг. *árok*. Автор з упевненістю констатує, що не є угорськими запозиченнями лексеми *бекеш* 'бекеш' < уг. *bekecs*, *пушка* 'пушка' < уг. *puska*, *трумбета* 'труба' < уг. *trombita*, *цундравий* 'обідраний' < уг. *cunda*, *ярок* 'канава' < уг. *árok*. Виконавши взірцевий етимологічний аналіз наведених вище лексем, Балецький виявив, що вони належать до карпатського шару слів, адже розповсюджені й у сусідніх польських, словацьких та румунських говорах. Дослідник закликав мовознавців до подальшого вивчення угорських запозичень у західноукраїнських говорах, зокрема у мові художньої літератури.

Як бачимо, дослідження історії української мови належало до сфер зацікавлення мовознавця, не оминав він і питань етимології західноукраїнських слів, серед яких є гунгаризми.

Еміль Балецький зробив помітний вклад у розвиток синхронної та діахронної української діалектології, лексикології та історії української мови. Адже вивчення мови кожної окремої пам'ятки з урахуванням її місцевих ознак вносить нову інформацію в загальну картину мовного розмаїття.

Перелік праць Еміля Балецького, в яких порушено проблеми історії української мови та її лексики

1. Балецкий Э. Памятник украинского делового языка XVII века. *Studia Slavica*. 1956. № 2. С. 373 — 381.
2. Балецкий Э. Эгерский рукописный ирмологий. *Studia Slavica*. 1958. № 4. С. 293 — 323.
3. Балецкий Э., Перени Й. Украинская грамота Софии Батори 1674 г. *Studia Slavica*. 1959. № 5. С. 75 — 104.
4. Балецкий Э. О путях заимствования украинским языком термина *antal*. *Studia Slavica*. 1962. № 8. С. 437 — 442.
5. Балецкий Э. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (Венгерские заимствования в произведениях Н.Л. Устияновича). *Studia Slavica*. 1963. № 9. С. 337 — 386.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балецкий Э. Литературное наследие. Под ред. А. Золтана и М. Капраля. Balczyk Emil: Irodalmi örökség. Szerkesztette Kaprally Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyhaziensia 20). Nyiregyhaza: Nyiregyhazi Főiskola Ukrán es Ruszin Filológiai Tanszék, 2007.
2. Балецький Емельянь Д. Вербный трепеть. Ужгородь: Типографія «Школьної допомоги», 1936.
3. Барань Є. Дані до гунгаризмів у староукраїнських пам'ятках XIV — XVII століття. Мойсієнко В., Єршов В. (ред.). *Волинь — Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Вип. 22 (1 том). Житомир, 2010. С. 11 — 20.
4. Барань Є. Лексика угорського походження та її тлумачення в історичних словниках української мови. *Studia Slavica*. 2013. 58/1. С. 427 — 37.
5. Барань-Комари Е. Литературное наследие. Под ред. А. Золтана и М. Капраля. Balczyk Emil: Литературное наследие. Под ред. А. Золтана и М. Капраля. Balczyk Emil: Irodalmi örökség. Szerkesztette Kaprally Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyhaziensia 20.) Nyiregyhaza: Nyiregyhazi Főiskola Ukrán es Ruszin Filológiai Tanszék, 2007. *Studia Russica*. 2009. 23. С. 318 — 326.
6. Казак О.Г. «Освобождение от чешского ярма»: культурно-национальная политика Венгрии в Закарпатье в 1939 — 1944 гг. *Русский сборник. Исследования по истории России*. Том 12. Москва, 2012. С. 328 — 344.
7. Капраль М. Балецкий Эмельян. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, 2001.
8. Капраль М. Эміль Балецький на страницах ужгородской периодики (1939 — 1944). *Studia Russica*. 2000. 18. С. 369 — 374.
9. Капраль М. Неизвестный Эміль Балецький (По материалам подкарпатской периодики (1939 — 1943 гг.)). *Вестник филиала Института русского языка им. А.С. Пушкина*, 15. С. 28 — 40. Budapest, 2001.
10. Капраль М. «У истоков «русскости» Эмиля Балецкого («Школьная хроника» села Чинадиево) (1920 — 1938 гг.). *Studia Russica* 23, 10 — 20, 2009.
11. Німчук В.В., Пуряєва Н.В. (упор.) Історія українського правопису XVI — XX століття: Хрестоматія. Київ, 2004.
12. Офіцінський Роман. Новітня література Закарпаття. Ужгород: Гражда, 2015.
13. Сугоняк В.Б. Ранні лінгвоукраїністичні студії Е. Балецького. *Philology. Science and Education a New Dimension*. 2017. V (28). Issue 115. С. 47 — 50.
14. Ташкович О., Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького. *Studia Russica*. 2009. 23. С. 249 — 255.
15. Тарасенков А.К., Турчинский Л.М. Русские поэты XX века (1900 — 1955). Материалы для библиографии. Москва: Языки славянской культуры. 2004. (Studia Poetica).
16. Ур Л., Мальяр Л. Рецепція творчості Шандора Петефі на Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації*. 2012. Вип. 27. С. 129 — 133.
17. Чучка П.П. Балецький Еміль Дмитрович. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007.
18. Kiss Lajos Szlavisták arcvonásai egy tanítványuk naplójában (Milyenek látta Fodor András Hadrovics Lászlót, Kniezsa Istvánt és Balczyk Emilt. Zoltán András (szerk.) *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, 1998. С. 318 — 321.
19. Pavlovszky Maria. Поэтический мир юного Эмиля Балецкого. *Studia Russica*. 2009. 23. С. 27 — 29.

The list of works by Emil Balczyk, in which problems of the history of the ukrainian language and its vocabulary are raised

1. Balczyk, E. (1956). Written record of the Ukrainian business language of the XVII century. *Studia Slavica*, 2, 373 — 381 (in Rus.).
2. Balczyk, E. (1958). Handwritten irmologion of Eger. *Studia Slavica*, 4, 293 — 323 (in Rus.).
3. Balczyk, E. Pereni J. (1959). Ukrainian letter of Sofia Batory in 1674. *Studia Slavica*, 5, 75 — 104 (in Rus.).
4. Balczyk, E. (1962). The ways of borrowing the term “antal” in Ukrainian language. *Studia Slavica* 8, 437 — 442 (in Rus.).

5. Balczyk, E. (1963). About some Hungarian borrowings in the Ukrainian language (Hungarian borrowings in the works by N.L. Ustiyonovich). *Studia Slavica*, 9, 337 — 386 (in Rus.).

REFERENCES

1. Balczyk, E. (2007). *Literary heritage*. Edited by A. Zoltán and M. Kaprály. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyhaziensia 20.) Nyiregyháza: Nyiregyhazi Főiskola Ukrán es Ruszin Filológiai Tanszék.
2. Balczyk, E.D. (1936). *Věrbny trepet*. Uzhgorod: Tipographia „Skholnoj pomoschi”.
3. Baran, I. (2010). Data to the Hungarian loanwords in the old-Ukrainian language monuments of the XIV — XVII centuries. *Volyn-Zhytomyrschyna. Historical and philological journal on regional problems*, 22, 1, 11 — 20. Zhytomyr (in Ukr.).
4. Baran, I. (2013). Vocabulary of Hungarian origin and its interpretation in the historical dictionaries of Ukrainian language. *Studia Slavica*, 58/1, 427 — 37 (in Ukr.).
5. Baran-Komari, I. (2009). *Literary heritage*. Edited by A. Zoltán and M. Kaprály. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyhaziensia 20.) Nyiregyháza: Nyiregyhazi Főiskola Ukrán es Ruszin Filológiai Tanszék, 2007. *Studia Russica*, 23, 318 — 326 (in Ukr.).
6. Kazak, O.G. (2012). “Liberation from the Czech burden”: the cultural and national policy of Hungary in Transcarpathia in 1939 — 1944. *Russkij zbornik. Studies on the history of Russia*, 12, 328 — 344. Moscow (in Rus.).
7. Kaprally, M. (2001). Balczyk Emelyan. *Encyclopedia of Subcarpathian Rus*. Uzhgorod: Izdatelstvo V. Padiaka (in Rus.).
8. Kaprally, M. (2000). Emil Balczyk on the pages of the Uzhgorod periodicals (1939 — 1944). *Studia Russica*, 18, 369 — 374 (in Rus.).
9. Kaprally, M. (2001). Unknown Emil Balczyk (Based on Subcarpathian periodicals (1939 — 1943). *Bulletin of the department of the Institute of Russian Language named after A. Pushkin*, 15, 28 — 40. Budapest (in Rus.).
10. Kaprally, M. (2009). “At the root of “Russianness” by Emil Balczyk (“School chronicle” of the village of Chynadievo) (1920 — 1938). *Studia Russica*, 23, 10 — 20 (in Rus.).
11. Nimchuk, V.V, Puriaieva, N.V. (ed.) (2004). *History of the Ukrainian spelling in XVI — XX centuries: Chrestomathy*. Kyiv (in Ukr.).
12. Oficynsky, Roman (2015). *Modern literature of Transcarpathia*. Uzhgorod: Grazhda (in Ukr.).
13. Suhoniak, V.B. (2017). Early linguistic Ukrainian researches by E. Balczyk. *Philology. Science and Education a New Dimension*, 5 (28), 115, 47 — 50 (in Ukr.).
14. Taskovych, O. (2009). From Russophilism to Rusynophilia on the example of the works by Emil Balczyk. *Studia Russica*, 23, 249 — 255 (in Ukr.).
15. Tarasenkov, A.K., Turchynsky L.M. (2004). *Russian poets of the XX century (1900 — 1955). Materials for bibliography*. Moscow: Languages of Slavic Culture (Studia Poetica).
16. Úr, L., Maliar L. (2012). The reception of literary works by Sándor Petőfi in Transcarpathia. *Scientific bulletin of Uzhorod University. Series: Philology; Social communication*, 27, 129 — 133 (in Ukr.).
17. Chuchkha, P.P. (2007). Balczyk Emil. *Ukrainian language. Encyclopedia*. Kyiv (in Ukr.).
18. Kiss Lajos (1998). The features of the Slavists in a diary of their pupil (How did András Fodor see László Hadrovics, István Kniezsa and Emil Balczyk). Zoltán András (ed.) *Language, style, literature*. Welcome Book for the 70th Birthday of Mihály Péter. Budapest, 318 — 321 (in Hung.).
19. Pavlovsky Maria (2009). The poetic world of the young Emil Balczyk. *Studia Russica*, 23, 27 — 29 (in Rus.).

Статтю отримано 24.10.2018

Ielyzaveta Baran

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College og Higher Education,
Berehovo University of Nyiregyháza, Nyiregyháza

EMIL BALECZKY — RESEARCHER OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
(on the 100th anniversary of the birth)

Emil Balczyk (pseudonym E. Latorchanin, O. Vyshchak, cryptonym E. A.) is one of the most prominent personalities in the history of Ukrainian studies in Hungary of the twentieth century. Among his main scientific interests are Transcarpathian dialectology and historical lexicology

of the Ukrainian language. In the Encyclopedia of the Ukrainian language it is stated: “Baleczky Emil Dmitrievich — Ukrainian and Hungarian linguist”, and in the Encyclopedia of Subcarpathian Rus we read the following: “Emelyan Baleczky — poet, linguist and teacher”.

The worldview of the young Baleczky was formed in the school of Chinadievo, where he began to write poems, following the Russophile traditions of that time. The period of poetic aspirations of the young Baleczky remained unknown for a long time (he did not mention himself the stage of his life, connected with literary work), despite the fact that he was the most promising Russian-speaking poet of the region at all times.

After graduating from the University of Budapest, Emil Baleczky begins to deal with the linguistic issues, justifies the need of using local dialects and encourages the intellectuals to use the native language. In the center of Emil Baleczky’s scientific interests, besides synchronic and diachronic Transcarpathian Ukrainian dialectology, there is also the investigation of the Ukrainian language’s vocabulary and its history. In three articles of the scientist (one in co-authorship) the literary remains of the Ukrainian language were investigated, while in the other two the etymological problems of Hungarian borrowings in the Ukrainian language are under discussion.

As we can see, the investigation of the history of the Ukrainian language belonged to the areas of interest of the linguist, but he also did not ignore the issues of etymology of Western Ukrainian words, among which there are Hungarian loanwords. Ideas presented in the article show that Emil Baleczky made a significant contribution to the development of synchronic and diachronic Ukrainian dialectology, lexicology and history of the Ukrainian language. In fact, the study of each individual literary remains, taking into account its local features, brings new information into the general picture of linguistic diversity.

Keywords: *Emil Baleczky, vocabulary and history of Ukrainian language.*